

Verslag themadag Ecologisch Bermbeheer in Nederland

12 maart 2002

**Georganiseerd door Rijkswaterstaat,
Dienst Weg- en Waterbouwkunde**

**NIET UITLEENBAAR
BUITEN DWW**

BIDOC DWW - 015-2518363

Huizenga
tekst en organisatie

Aarendal 4
3951 AS Maarn
T 0343-444241 /
06-54947343
F 0343-444140
E hilde.huizenga@wxs.nl

Inhoud

Inleiding	pag. 3
Resultaten onderzoek	pag. 6
Richtlijnen voor beheer	pag. 9
Gemeentebermen	pag. 10
Provinciebermen	pag. 12
Rijksbermen	pag. 14
Workshops	pag. 18

21 JAN. 2003

Vijfentwintig jaar voor bloemrijke bermen, één jaar dat teniet te doen

De rijke flora in rijksbermen is het gevolg van vijfentwintig jaar inspanning de natuur in de bermen te stimuleren. En de diverse onlangs verschenen resultaten zijn bemoedigend, alhoewel ook kritisch. De eerste schaduwen dreigen. Tijd om gezamenlijk met de andere bermbeheerders in conclaaf te gaan hoe het verder moet, vond de jubilerende Dienst Weg- en Waterbouwkunde die om deze redenen een themadag organiseerde.

De magische combinatie van verbetering van de natuur en lagere kosten voor het beheer, terwijl de veiligheid niet in het geding komt, vormen argumenten waar weinig tegenin valt te brengen. Daarom ging Rijkswaterstaat op instigatie van professor Piet Zonderwijk halverwege de jaren zeventig over tot het ecologisch beheren van bermen. Het jaarlijks slechts een- of tweemaal maaien en afvoeren van maaisel zou de bermen moeten gaan opsieren met soorten als Margriet, Zandblauwtje en Aardaker. Nu, bijna dertig jaar later, lijkt de inspanning haar vruchten te hebben afgeworpen. We hebben bermen met mooie natuurwaarden: van planten weten we het, van dieren vermoeden we het, behalve van vlinders waarvan we het wel weten omdat die vaak als indicatorsoort worden genomen en waarvoor de wegberm van wezenlijke betekenis is.

Bedreigingen

Enthousiasme alom. De weggebruiker vindt het mooi en het past in ons nationaal natuurbeheer. De bermen compenseren voor een deel wat de weg kapotmaakt. Ze vormen corridors voor plant en dier en zijn hier en daar zelfs onderdeel van de ecologische hoofdstructuur. De bermen hebben een ontsnipperende functie. Via bermen hebben plant en dier de mogelijkheid zich te verplaatsen naar andere leefgebieden. Als ze daaraan al behoefte hebben want veel planten en ook dieren hebben genoeg aan de berm als standplaats. De bermen hebben zelfs een flink aantal plantensoorten die in hun voortbestaan geheel afhankelijk zijn van de berm.

Nu echter door factoren als de toename van het zwerfafval en het toepassen van de veel arbeidsintensievere alternatieve bestrijdingsmethoden de kosten voor het beheer toenemen, dreigt het enthousiasme bij de beleidsmakers te verminderen. De budgetten worden vastgezet of geknepen, terwijl de kosten oplopen.

En dát draagt een groot gevaar in zich. Wat in vijfentwintig jaar is bereikt, kan in één jaar weer teniet worden gedaan door bijvoorbeeld chemische bestrijding en klepelen.

Beleid Rijkswaterstaat

Rijkswaterstaat gaat onverminderd voort met het ecologisch beheer van bermen. Dat sluit ook goed aan op het beleid de versnippering als gevolg van infrastructuur zo veel mogelijk te verzachten: voorzieningen als ecoducten en faunatunnels moeten de dieren de gelegenheid geven zich te verplaatsen naar de andere kant van de weg. Bermen kunnen functioneren als leefgebieden en kunnen deze met elkaar verbinden. Deze maatregelen zijn is hard nodig om de dieren de meest elementaire levensbehoeften te verschaffen: rust, voedsel en voldoende partners om inteelt te voorkomen.

Bij inbreuk in natuurgebieden koopt Rijkswaterstaat grond aan om verloren gegane natuur door infrastructuur elders te compenseren: nieuwe natuurgebieden worden aangelegd en er wordt voor gezorgd dat ze die bestemming ook houden.

Dit beleid is uitgewerkt in zowel het Tweede Structuurschema Verkeer en Vervoer als in het Nationaal Verkeers- en Vervoersplan.

Belangwekkende onderzoeken

Ondertussen werkt de Dienst Weg- en Waterbouwkunde (DWW) volop aan het ontwikkelen van kennis. Onlangs werden er in opdracht van de DWW een aantal belangwekkende onderzoeken afgerond, zodat er inmiddels meer zicht is gekomen op zaken als de ontwikkeling van de bermvegetatie in de afgelopen vijftien jaar, de kosten, bermsloten, toepassingsmogelijkheden van bermmaaisel en het bermflorameetnet.

Al deze onderwerpen kwamen aan bod op de themadag. Meer hierover leest u elders in dit blad.

Themadag ecologisch bermbeheer

Op 12 maart kwamen de bermbeheerders (beleidsmakers, beheerders en onderzoekers) naar Amersfoort. Rijkswaterstaat, Defensie, provincies, gemeenten, waterschappen, Railinfrabeheer, natuurbeheerorganisaties, aannemers, onderwijs en onderzoekers. Veel kwamen er ook niet omdat de belangstelling vele malen groter was dan de zalen konden bevatten.

Het moest een praktische dag worden. Daarom was de deelnemers gevraagd hun problemen vooraf kenbaar te maken. De workshops leverden vervolgens een beeld van het probleem en de oplossingen die hier en daar zijn gevonden. Ook hiervan vindt u een verslag in dit blad.

Wat men er van vindt

Omdat DWW streeft naar een structurele uitwisseling en samenwerking met de andere bermbeheerders, is de aanwezigen na afloop gevraagd hoe ze hieraan bij voorkeur een vervolg zouden willen geven.

De reacties:

- Alle deelnemers vinden dat men regelmatig bij elkaar moet komen. De mogelijkheid tot kennismaken het uitwisselen van ervaringen werd als heel belangrijk ervaren.
- Als organisaties die het initiatief moeten nemen voor een vervolg worden genoemd: LNV en Rijkswaterstaat, Interprovinciaal Overleg (IPO), Wageningen Universiteit, Alterra
- Organisaties die bij het ecologisch beheer sterker moeten worden betrokken: landbouworganisaties, agrarisch natuurbeheer, waterschappen, gemeenten
- Onderwerpen waarover men meer wil weten:
 - Verwerking maaisel (verreweg het belangrijkste thema!) en regelgeving hieromtrent
 - De rol van de provincie bij de toepassing van de Flora- en Faunawet
 - Normen voor bermen
 - Natuur en landschap in het NVVP en het RVVP
 - Bermbeheer bij Defensie
 - Vormgeving, landschappelijke inpassing en beplanting
 - Agrarisch natuurbeheer
 - Bermsloten/natuurvriendelijke oevers
 - Ecologische bermen in stedelijk gebied
 - Ecologie en burger
 - Jaarlijkse presentatie van uitkomsten van onderzoek en opgave welke onderzoeken worden gestart

Cijfers

- Nederland heeft ongeveer 110.000 kilometer aan verharde wegen. 3000 hiervan is rijksweg.
- De bermen van rijkswegen zijn vaak breed, 10 meter of meer, waardoor de oppervlakte ongeveer 14.500 ha bedraagt.
- In de bermen worden 798 soorten hogere planten aangetroffen en dat is 55% van de Nederlandse hogere planten. Zo'n 160 (10%) van de in de berm aangetroffen soorten zijn zeldzaam tot zeer zeldzaam.
- Van alle in Nederland voorkomende vlindersoorten komt de helft in de berm voor, zo'n 33 soorten. 22 leven alleen in de berm.

Wageningen Universiteit, Karle Sykora: Overal wat anders doen, maar wel steeds hetzelfde!

Historie

- 1814: Nederland heeft zo'n kleine 500 kilometer uitsluitend onverharde weg zonder berm.
- 1829: het wegbeheer komt in handen van het rijk.
- 1930: de doorgaande wegen worden geplaveid met asfalt, beton of een combinatie daarvan.
- 1950: in Engeland ontstaat ongerustheid over de effecten van herbiciden op planten in de berm.
- Jaren '60: professor Piet Zonderwijk pleit voor de bonte berm.
- 1970: zeven keer maaien per seizoen is nog heel gewoon bij Rijkswaterstaat.
- Halverwege de jaren '70: ecologisch bermbeheer in rijksbermen wordt beleid.

1986-88 en 2001

Karle Sykora, die in Wageningen de leerstoel Ecologische Inrichting en Beheer van Infrastructuur bekleedt, maakte in de periode 1986-88 2552 vegetatieopnamen van de Nederlandse bermen. Sykora ontdekte 798 soorten hogere planten uit 69 plantengemeenschappen en 123 soorten mossen en korstmossen. 55% van alle in Nederland voorkomende hogere planten werd in de berm aangetroffen, 17% hiervan is in ons land zeldzaam of bedreigd. 30%, ofwel 159 soorten, komen uitsluitend voor in de berm.

Het afgelopen jaar vergeleek Sykora de ontwikkeling van flora en vegetatie met de situatie in de periode 1986-1988.

Sykora ontdekte dat de berm als groei- en verblijfplaats voor planten- en sommige diersoorten van grote ecologische waarde is. De berm blijkt bovendien van vitaal belang voor de botanische kwaliteit van het agro-industriële achterland, dat ongeveer tweederde van ons landschap beslaat. Vaak zelfs is de berm soortenrijker dan het achterland, zoals bijvoorbeeld langs de A12 werd ontdekt.

Zeldzame soorten nemen af

“Maar er is nu nog weinig reden om te juichen”, vindt Sykora.

“Want algemene soorten nemen toe terwijl zeldzame en bedreigde soorten nog steeds afnemen. Negatief zijn enerzijds de toename van struik- en boomvegetaties op productieve, stikstofminnende ruigten en anderzijds de afname van laagproductieve open vegetatietypen van voedselarme bodem. De verruiging die sinds 1996 is verdubbeld als gevolg van toch nog steeds onvoldoende zorgvuldig beheer, mogelijk in combinatie met depositie van voedingsstoffen vanuit de lucht.

Goede ecologische aanleg en beheer zal echter de natuurwaarde van bermen aanzienlijk doen toenemen, zoals ook blijkt uit plaatselijke successen (A58 Zeeland). Voorwaarde voor een toename van natuurwaarde is de aanwezigheid van goede aanleg- en beheerplannen, gevolgd door een daadwerkelijk en zorgvuldig uitgevoerd beheer en goede monitoring (controle) en evaluatie.

Bermen voor dieren

De berm moet beter worden ingericht voor dieren, vindt Sykora. De berm dient als verblijfplaats, wijkplaats, verbindingszone, stapsteen en verbreidingskern voor in ieder geval insecten en muizen (want welke dieren er precies voorkomen, weten we nog niet).

Voor zweefvliegen, hommels, bijen en vlinders vormt de berm een nectarbron en door de verschillen in vegetatiestructuur, waardoor zowel voedsel als klimaat variëren, een prettig oord om te vertoeven. Hetzelfde geldt voor muizen. Loopkevers, spinnen, snuitkevers en sommige bijensoorten overwinteren zelfs in de berm. Vooral voor loopkevers lijkt de berm erg belangrijk. De loopkevers blijken bovendien een goede indicator om te zien of we goed beheren.

Glanshaverhooilanden doen het goed

De sterke toename van soorten en bloemrijke glanshaverhooilanden is zeer positief. Deze vegetatie is in Nederland op de meeste plaatsen zeer sterk achteruitgegaan en komt nog vrijwel uitsluitend voor op dijken en in bermen. Deze graslanden zijn bovendien van groot belang voor insecten en spinnen. Behoud van deze hooilanden moet een prioriteit zijn voor alle bermbeherende instanties.

Conclusie van het onderzoek

- Het totaal aantal soorten is vrijwel gelijk gebleven.
- De gemiddelde soortenrijkdom per opname is significant toegenomen met 3,8 soorten. Dit is vooral het gevolg van het heterogeen worden van een aantal homogene vegetatieopnamen uit 1986-88, bijvoorbeeld door ruimtelijke verschillen in beheer in de proefvakken.
- Het aantal algemene soorten is toegenomen, het aantal zeldzame nam af (de bedreigde soorten met 40%) en het

aantal proefvakken met verruigde vegetaties nam met 94% toe.

- De ecologische groepen laten in het algemeen een toename zien van het aantal soorten van ruigte, bos en struweel. De syntaxonomische soortengroepen laten een duidelijke toename zien van vochtige en droge bos- en struweelsoorten, van voedselrijke, natte standplaatsen en van voedselrijke zomen. De voornaamste afname vindt plaats bij plantengemeenschappen van relatief voedselarme kalkzomen en van relatief voedselarme bodem zoals kalkrijke en kalkarme Kleine zeggegemeenschappen, Natte heide, Krijthellinggrasland, schrale, droge en zandige graslanden en pioniergemeenschappen.
- De waarde vanuit vegetatiekundig oogpunt (ecosysteemwaarde) is niet veranderd. Dit is een gevolg van het feit dat op verschillende locaties zowel een achteruit- als een vooruitgang te constateren valt waardoor compensatie plaatsvindt en gemiddeld geen effect valt waar te nemen.

Rijkswaterstaat, Dienst Weg- en Waterbouwkunde:

Het gegeven dat de vegetatiewaarde onveranderd blijft, terwijl tegelijkertijd het aantal zeldzame en bedreigde soorten afneemt en het aantal algemene, ruigte-, bos- en struweelsoorten toeneemt, lijkt een tegenstelling maar hoeft dat niet te zijn.

In de eerste plaats kunnen in een vegetatietype reeds soorten van een volgend stadium (bijvoorbeeld een verruigd vegetatietype) voorkomen, zonder dat het vegetatietype hier al toe behoort. Het aantal houtige soorten kan bijvoorbeeld toenemen, zonder dat al sprake is van een bos of struweel. In een glanshaverhooiland kunnen al de eerste brandnetels zijn gevestigd zonder dat zich al een brandnetelruigte heeft gevormd. Deze waarnemingen zijn wel een indicatie van een negatieve ontwikkeling.

In de tweede plaats gaat het bij de zeldzame en bedreigde soorten en bij de soorten van verschillende ecologische groepen om het aantal soorten, terwijl het aantal proefvakken waarin deze soorten voorkomen bij deze methode buiten beschouwing blijft.

Uit deze floristische benadering valt dus niet af te leiden hoeveel proefvakken nu zijn verruigd, verstruweeld of verbost. Deze kwantificering kan wel met de vegetatiekundige methode.

Richtlijnen voor ecologisch bermbeheer

Het onderzoek van Sykora leidt tot de volgende aanbevelingen:

- Bevorder meer plantengemeenschappen door veel afwisseling te creëren: open en beschut, licht en donker, nat en droog, hoog en laag.
- Formuleer altijd eerst de doeltypen en richt de berm daarop in.
- Zorg voor verbinding met het achterland.
- De berm als verbindingzone moet dezelfde grond en vegetatie hebben als het te verbinden achterland.
- Voorkom dat bermdelen die verder van de weg liggen uit beheer worden genomen.
- Maak voor de dieren voorzieningen om het achterland te kunnen bereiken.
- Als een soortenrijke berm op de schop moet, breng dan de bovengrond op depot en leg deze grond na herstel weer terug.
- Bevorder gradiënten in standplaatsomstandigheden.
- Gebruik gebiedseigen materiaal.
- Maak bermen zo breed mogelijk.
- Voer het maaisel binnen een week af want fosfor en kalium spoelen heel snel uit. Hoe sneller afgevoerd, hoe sneller verschraling optreedt.
- Deponeer geen slootbagger in de berm.
- Voorkom zwaar materieel in de berm waardoor tredvegetatie ontstaat.
- Stem het tijdstip van beheer af op bloei en zaadverspreiding. Voorkom een onjuist maaitijdstip, maaifrequentie of maaimethode.
- Varieer in soort beheer.
- Wees voorzichtig met het introduceren van nieuwe soorten.
- Bevorder de zaadverspreiding door soortenrijke bermen eerst te maaien en met dezelfde machines vervolgens de soortenarme gebieden te maaien.
- Spreid in nieuwe bermen het hooi van dichtbijgelegen soortenrijke vegetatie uit.
- Zorg voor controle op het werk en leg sancties op bij slecht uitgevoerde werkzaamheden door groenaannemers.
- En, het kan niet genoeg worden gezegd: communiceer met burgers en beleidsmakers en maak een beheerplan, monitor, evalueer en pas aan!
- *En doe vooral niet overal hetzelfde, maar steeds wat anders!*

Wie de precieze bevindingen van het door Sykora in opdracht van de DWW uitgevoerde onderzoek wil weten, moet het onderzoeksrapport *Worden rijksbermen goed beheerd?* bestellen.

Landschapsbeheer Groningen: Vrijheid-blijheid bij beheer gemeentebermen

Gemeentebermen zijn relatief smal en inrichting en beheer worden vaak beïnvloed door achterland en aanwonenden, stelt Leo Stockmann van Landschapsbeheer Groningen.

Landschapsbeheer Groningen begeleidt al jaren gemeenten bij onderzoek naar het effect van ecologisch bermbeheer. Zo'n tien gemeenten in de provincie leggen zich voor een deel van hun bermen toe op ecologisch beheer.

Invloed omgeving

Stockmann: "Voorspellingen doen over soorten die zullen gaan verschijnen met ecologisch beheer (1 – 2 keer per jaar maaien/klepelen en verwijderen van de afgesneden massa) is een wat hachelijke zaak. Je kunt inzetten op de Margriet over vijf jaar, maar een garantie dat ze er dan ook staan is er niet. Beheerders zijn dan teleurgesteld als de verwachting niet uitkomt en vragen zich af of het beheer wel moet worden voortgezet.

Ook aanwonenden hebben lang niet altijd begrip voor het ecologisch beheer en zetten zelf de maaimachine erin. Als dat regelmatig gebeurt, krijg je een uitbundig bloeiende madeliefjesberm. Dat is best wel een aardig gezicht, maar ook eentonig. Soms wordt een berm zelfs vol gezet met afrikaantjes, petunia's en viooltjes. Je moet daar maar niet te moeilijk over doen, je hebt tenminste een bloeiende berm en ecologische relaties zijn er ook wel te vinden. De berm wordt tenslotte ervaren als gemeenschappelijk bezit. In de herfst is het opslagruimte van aardappels en suikerbieten en velen beschouwen het als dumpplaats voor tuinafval of laten er konijnen of geiten lopen."

In het nog grotendeels agrarische Groningen zijn lang niet alle boeren even happig op ecologische fratsen van de gemeente, die volgens hen meer akkeronkruiden tot gevolg zouden hebben. En dus wordt er naar eigen inzicht gemaaid. Dat verbieden zou op grote weerstand stuiten.

"Fluitekruid is misschien niet ecologisch waardevol, uit toeristische overwegingen is het heel aantrekkelijk: minder wind voor de fietser en een prachtig gezicht. Veel mensen fietsen in de meimaand een fluitekruidroute door het kleigebied. Voor het behoud van deze fluitekruidgebieden kan het klepelbeheer worden gehandhaafd", adviseert Stockmann. "Maar er zijn inmiddels ook goede resultaten van ecologisch beheer te zien. Bermen met een keur aan plantensoorten, zoals Biggenkruid, Havikskruid, Ratelaar, Witbol en op de klei ook soorten als Morgenster, Pastinaak en Heelblaadjes. Op een berm met zavelige bodem bloeien Cichorei en Peen. In het Oldambt in het zuidoosten van

Groningen komt her en der Donzige klit voor. Een berm op zand staat vol met Zandblauwtje, Duizendblad en Sint-Janskruid. Het maaisel wordt meestal gestort op een composteerplaats. Maar transport en stort zijn vrij prijzig. In één gemeente wordt het maaisel afgeleverd bij een boer die het composteert en dan onderwerkt op zijn kleiige land als structuurverbeteraar, in een andere gemeente verzamelt een boer van een agrarische natuurvereniging het maaisel en composteert het. De compost wordt op zijn grasland uitgereden. Volgens de milieunormen zou het niet mogen. Maar naar een definitieve positieve oplossing wordt gezocht, want dit soort initiatieven worden zeer gewaardeerd."

Ecologisch of toeristisch

Over het tijdstip van maaien vraagt Stockmann enige bezinning, want gemaaide bermen ogen niet en ook het toeristisch aspect is, naast het ecologische van belang.

Provincie Zuid-Holland: Ecologische bermen in de provincie

Waar mogelijk moet ecologisch bermbeheer worden toegepast, vindt de provincie Zuid-Holland. Maar dat ook consequent uitvoeren valt steeds minder mee, vindt Adri van Heerden, adviseur ecologisch bermbeheer van deze provincie.

En dat ligt voor een groot deel aan de hoge kosten voor het maaisel dat tegenwoordig over grote afstand moet worden vervoerd naar de composteerinrichtingen. Vroeger was dat door kleinere lokale inrichtingen nog te betalen, maar door de aangescherpte milieuwetgeving rijzen de kosten de pan uit. Dat betekent een enorme aanslag op het budget. Het gevolg is dat begin jaren tachtig nog 892 hectare ecologisch werd beheerd. Sinds 1992 komt echter het klepelen weer steeds meer in zwang. Nu wordt nog slechts 634 hectare ecologisch beheerd. Bovendien zijn er te weinig mensen voor de advisering: het aantal formatieplaatsen liep ten opzichte van 1985 terug van tweeëneenhalve formatieplaats naar slechts ééntiende formatieplaats.

Monitoring in Zuid-Holland

Zuid-Holland dwingt al jaren respect af door de tweejaarlijkse erg handzame uitgave *Staat van de Natuur, een graadmeter voor de natuur in Zuid-Holland*. Terwijl bij veel organisaties de monitoring en evaluatie er nog wel eens bij inschieten, legt Zuid-Holland zich al sinds 1992 heel serieus toe op de rapportage van de natuurontwikkelingen en het verwoorden van het beleid voor de nabije toekomst.

De provincie verdeelt het landschap in veenweidegebied, duinen en strandwallen en deltagebied. Talloze grafieken laten de ontwikkelingen zien op het gebied van bijvoorbeeld verdroging, bereikte natuurwaarden in moerassen, schraalgraslanden, oevers en sloten, vermesting, plantensoortenrijkdom en vogelstand. (Aan het eind van dit jaar verschijnt de recente stand van zaken.)

Frustraties

Maar ondanks de te beperkte middelen wil de provincie verder met ecologisch bermbeheer, tenminste, waar dat mogelijk is. Net als met mitigeren en compenseren, alhoewel dat ook lastig verloopt omdat er te weinig wordt gecommuniceerd tussen de betrokken instanties, vindt Van Heerden.

Het streven naar bermen met hoge natuurwaarden wordt echter nogal eens bemoeilijkt door de talloze wetten die de inspanningen behoorlijk kunnen frustreren. Zo is er de Boswet die verplicht tot herplant van bomen. En de Telecomwet waardoor gemeenten kunnen dicteren waar de leidingen moeten komen, hetgeen veel verstoring in de berm oplevert. Ook aan slootbagger valt niet te ontkomen. Die móet je ontvangen zodat de berm soms met 30

centimeter bagger wordt verrijkt. Vaak moet dus na zulke ingrepen weer opnieuw worden begonnen.

En dan is er nog de Molenbiotoop die mooie plannen in de war kan sturen doordat deze voorschrijft dat bomen in de omgeving van molens op een bepaalde hoogte moeten worden afgezet.

Inzet op kansrijk

Voorlopig wordt ingezet op de bermen met de meeste potenties. En dat zijn de bermen die breder zijn dan drie meter. Klepelen moet worden voorkomen. Maar dat valt niet altijd mee. In tegenstelling tot de rijkswegen, hebben de provinciale wegen geen vluchtstrook zodat de eerste meter van de berm altijd kort moet worden gehouden.

Verder blijken de zand- en veengronden verreweg het meest geschikt om mooie natuurwaarden te creëren. Alhoewel dit ook weer afhankelijk is van de breedte van de berm: kleibermen bieden aanmerkelijk minder kans op hogere natuurwaarden dan zandbermen. Bij zes meter of meer is veen een goede tweede. Schraallanden hebben verreweg de hoogste natuurwaarden, gevolgd door natuurbossen, -dijken en -oevers. Pas daarna volgen de zandbermen. De meeste eentonigheid valt aan te treffen in geklepelde bermen en agrarisch grasland.

Toekomst

De evaluatie en de onlangs verzamelde nieuwe gegevens bieden weer extra kansen. Zuid-Holland hoopt, voorzien van deze nieuwe kennis, het ecologisch beheer weer op volle kracht te kunnen voortzetten, maar daar is wel meer geld voor nodig!

Inlichtingen: Provincie Zuid-Holland, Adri van Heerden. Tel. 070-4416611

Rijkswaterstaat, Dienst Weg- en Waterbouwkunde Ecologisch bermbeheer langs rijkswegen

Rijkswaterstaat beheert zo'n 14.500 hectare berm. Het groenbeheer is grotendeels in handen van groenaannemers. Rijkswaterstaat levert de kennis en checkt of het goed gaat.

Het beheer loopt bij Rijkswaterstaat volgens een vastgesteld groenbeheerplan dat is afgeleid van het landschapsplan die eens per tien jaar worden gemaakt. Zo'n landschapsplan is bedoeld om de weg zodanig in te passen dat het landschap zo min mogelijk schade ondervindt van de doorsnijding. Het voorziet onder meer in aanwijzingen voor beplanting en faunavoorzieningen. Het groenbeheerplan is hiervan de vertaling door de dienstkringen die hierop hun besteksplan baseren dat in de regel twee tot vijf jaar meegaat.

De ontwikkelingen van de natuur in rijksbermen worden gevolgd in de vorm van een vijfjaarlijkse inventarisatie én in het landelijk meetnet bermflora, zodat kan worden bijgesteld als de resultaten tegenvallen.

Kennis bij DWW

De Dienst Weg- en Waterbouwkunde (DWW) van Rijkswaterstaat vervult een belangrijk ondersteunende rol. Niet zo zeer voor wat betreft bestek en uitvoering, want dat doen de dienstkringen in overleg met hun regionale directies zélf, maar wél bij de voorbereiding van het beleid voor landschaps- en groenbeheer, bij het aanreiken van kennis, en bij de evaluatie.

De DWW adviseert het hoofdkantoor, de regionale directies en de dienstkringen. Om dat goed te kunnen doen zorgt de DWW optimaal te zijn uitgerust met kennis. Want het recept voor bermen met rijke natuurwaarden is veel meer dan een- of tweejaarlijks maaien en afvoeren. Als er al een recept voor zou zijn te geven... .

Onderzoeken door DWW

Bermplantenlijst

Zo stelde de DWW een bermplantenlijst samen waarin 160 planten zijn opgenomen die kenmerkend zijn voor de berm. In hetzelfde onderzoek bleek de berm van de A12 altijd meer, soms zelfs twee- tot driemaal zoveel soorten te bevatten dan het agrarische achterland. Dus zelfs in zogenaamde oninteressante gebieden dragen de bermen bij aan de biodiversiteit.

DWW maakt ook successieschema's waarin staat aangegeven welke soorten achtereenvolgens haalbaar zijn. Op basis van zo'n schema kunnen streefbeelden worden gemaakt.

Landelijk Meetnet Flora

Een belangrijk onderzoek waarvan veel wordt verwacht is het Landelijk Meetnet Flora, onderdeel van het NEM (Netwerk Ecologische Monitoring). Het NEM is een initiatief van de rijksoverheid om in beeld te krijgen welke natuur zich binnen en buiten de EHS bevindt.

Het landelijk meetnet bermflora beperkt zich tot de inventarisatie van flora in rijksbermen. Het is inmiddels voor de helft uitgevoerd. Eenmaal afgerond moet dit een instrument worden om de resultaten van het beheer te kunnen volgen en het beleid op af te stemmen. De bedoeling is dat de 1600 locaties iedere vier jaar opnieuw worden onderzocht. In 2000 is men gestart, in 2003 moeten alle locaties in beeld zijn gebracht en in 2004 gaat de eerste herhalingsronde van start.

Bureau Waardenburg, dat het onderzoek doet, vond in de 700 tot nu toe geïnventariseerde locaties 409 soorten waarvan er 84 slechts één keer zijn aangetroffen. 47% komt op niet meer dan vijf locaties voor. De bermen op hogere zandgronden hebben de meeste soorten. Op 34 locaties zijn rodelijstsoorten gevonden zoals Beemdkroon, Dwergviltkruid, Kamgras en Stekelbrem.

Kosten

Een steeds knellender probleem is de kosten. Rijkswaterstaat heeft een budget van ca € 40 miljoen, maar dit is niet geïndexeerd terwijl de kosten stijgen door onder meer de uitbreiding van het beheer van faunapassages, bestrijdingsmiddelen, het zwerfafval en natuurlijk de oplopende tarieven. De oplossing moet niet meteen worden gezocht in het vragen om meer geld, vindt de DWW. Er moet eerst duidelijkheid komen in de opbouw van de kosten. Daarom bracht Alterra, op verzoek van de DWW, dit in beeld. Belangrijk resultaat is dat vooral de voedselrijke bermen de kosten omhoog stuwten vanwege de hoge tarieven voor compostering van het gemaaid gras die zo'n 35% van het totale budget opsnoepen. Ter vergelijking: in 1980 verdiende Rijkswaterstaat nog op het bermgras.

Problemen

De verwerking van het maaisel, plantengroei in zoab en de nieuwe contractvormen vormen schaduwen op het ecologisch beheer.

De bermen worden jaarlijks bedekt met 25.000 ton zwerfafval waardoor het maaisel vaak onbruikbaar is geworden voor veevoeder en, zoals bovenstaand gezegd, naar de composteerinrichtingen moet worden afgevoerd.

Plantengroei in zoab kan gladheid veroorzaken. Daar moet dus iets aan worden gedaan, maar chemische bestrijding is vooralsnog uitgesloten. Alternatieven als een zoutgift of berijding worden onderzocht.

Een risico voor de continuïteit vormen de nieuwe contractvormen. De traditionele bestekken schreven de activiteiten aan de aannemer voor. Maar dit systeem was niet praktisch voor het

ecologisch beheer. Voortaan moet worden ingezet op streefbeeld en waarbij de aannemer moet aangeven hoe het eindbeeld wordt bereikt. Dit zou een werkbaar vorm kunnen zijn, bijvoorbeeld bij de prestatiebestekken voor beheer en onderhoud. Hoe dan ook, wanneer het evenwicht in de bermen eenmaal is verstoord, dan duurt het jaren het weer in orde te krijgen.

Kansen

Tegelijkertijd liggen er volop kansen. Het Nationale Verkeers- en Vervoersplan bepleit dat bermen en sloten langs de weg ecologisch worden onderhouden. Dit moet zijn doorwerking krijgen in de provinciale en regionale verkeers- en vervoerplannen zodat de wegbermen ecologisch waardevolle linten gaan vormen in het landschap.

Een andere verheugende ontwikkeling is het Meerjarenplan Ontsnippering (MJPO) waarin provincies en andere overheden gaan samenwerken.

De kennis waarover Rijkswaterstaat inmiddels beschikt, tezamen met een op te zetten systematiek voor planning, sturing en evaluatie van het beheer, zullen een werkbaar sturing kunnen geven op het beheer.

Verder moet de berm optimaal worden benut voor de natuur. Dat betekent dat de berm niet alleen op de flora maar ook op de fauna moet worden ingericht en beheerd. Het beheer van berm sloten en droge bermen moet worden geoptimaliseerd en niet alleen de berm, maar ook het landschap moet worden meegenomen in een plan. En dat vereist een vroege afstemming tussen ontwerp en beheer, iets waar het tot op heden nog wel eens aan schort.

Het agrarisch natuurbeheer moet meer kansen krijgen. Wellicht kan daarmee ook een oplossing worden gevonden voor het bermmaaisel en kan ecologisch slootbeheer daadwerkelijk van de grond komen. Bovendien sluit het aan op het beleid voor gebiedsbeheer. Ook samenwerking met waterschappen kan synergie geven, zeker bij slootbeheer.

Met meer samenwerken zou het budget en daarmee de natuur veel baat kunnen hebben, stelt de DWW!

Inlichtingen: Dienst Weg- en Waterbouwkunde. Beppie van den Hengel, Peter-Jan Keizer en Theo Verstrael. Tel. 015-2518518

Workshops

Kansen voor fauna in wegbermen

Bij het beheer van bermen is steeds ingezet op het creëren van optimale omstandigheden voor planten. Dat bermen ook voor veel diersoorten een uitstekend leefgebied vormen (vaak beter dan het tegenwoordige agrarische achterland) bleef in het beheer tot op heden onderbelicht. Voor het consequent uitvoeren van het natuurbeleid zouden de bermen, die ook een niet te onderschatten ontsnipperend element vormen, beter kunnen worden ingericht voor ook de fauna.

Stellingen

- Er is te weinig aandacht voor fauna in bermen.
- Als het met de vegetatie goed zit, komt de fauna vanzelf.

Vragen

- Over welke dieren hebben we het?
- Waarom leggen we ons toe op inheemse vegetatie terwijl we veel exotische heesters en bomen planten. Zijn die wel geschikt voor onze fauna?
- Kunnen we de berm aanpassen door te beplanten?
- Hoe goed functioneren de bermen als ecologische verbindingzones?
- Willen we de berm inrichten voor dieren? Snijden we onszelf niet in de vingers als we daardoor misschien plotseling onder de Habitatrichtlijn gaan vallen?
- Hoeveel wordt er weggezogen door de maai/zuigcombinaties?

Meningen

- Verruiging wordt aangemerkt als van belang voor de fauna, maar de verruiging mag niet meer dan 20% bedragen.
- We moeten eerst weten voor welke diersoorten de bermen van belang zijn.
- Méér zomen en randen creëren.
- Er moeten goede beleidskaders komen.
- De hotspots moeten beter in de gaten worden gehouden.
- Elke faunist heeft zijn eigen favoriete groep en claimt dat deze indicatief is voor de berm.
- Voor de fauna zouden we de eerste meter anders moeten gaan beheren anders krijgen we te veel slachtoffers, maar dat gaat wél ten koste van de flora.
- We krijgen postzegelbeheer en dat is niet uitvoerbaar.
- Bij bredere bermen kun je wel diversiteit in het beheer aanbrengen, bij smalle nauwelijks.

- Voor Rijkswaterstaat is een landschapsplan voldoende om het beheer op af te stemmen, voor provincies is dit echter niet genoeg.
- Vooral in het westen is het abiotisch milieu anders, waardoor er soorten voorkomen die er niet thuishoren.
- De berm zouden door stimulering van de fauna ook het agrarische achterland kunnen verrijken.
- Het ministerie van LNV leidt en V&W volgt, maar je ziet zo weinig van LNV.

Kosten

De toename van de kosten voor onder meer de verwerking van maaisel en voor veiligheid, doet zo'n aanslag op het budget dat er steeds minder geld overblijft voor het beoogde ecologisch beheer. Hier en daar dreigen beheerders daarom over te gaan op klepelen en chemisch bestrijden van onkruid.

Feiten

- Het ecologisch beheer is goedkoper dan het traditionele gazonbeheer, maar voor rijkere gronden is het duurder vanwege de huidige noodzaak tot verwerking van het maaisel door composteerbedrijven.
- Klepelen is op korte termijn goedkoper maar geen optie voor de bermen van Rijkswaterstaat, want het is strijdig met het beleid.
- Voor boomweiden zijn er twee mogelijkheden: of maaien en afvoeren, of niets doen en dan wordt het bosplantsoen wat een hogere natuurwaarde oplevert. Vanwege de veiligheid moeten boomweiden wel worden geïnspecteerd. Indien nodig moeten gevaarlijke takken e.d. worden verwijderd.
- Bermsloten hebben een grote ecologische potentie. De herinrichtingskosten voor glooiende oevers zijn hoog, het beheer daarentegen is vervolgens goedkoper doordat er minder groenmateriaal moet worden afgevoerd.
- Bij het schonen van sloten hebben de aangrenzende eigenaren ontvangstplicht voor bagger.
- Het areaal bermen neemt toe terwijl het budget niet meegroeit.

Oplossingen

- Sommige boeren zijn bereid te maaien en tevens te zorgen voor de afvoer van het maaisel. Hierbij is het wel van belang dat een boerenbeheer past binnen het veiligheidsbeleid.
- Het zwerfafvalprobleem dient zo snel mogelijk te worden aangepakt.
- Er is een duidelijker regelgeving nodig voor de (chemische) kwaliteitsaanduiding van maaisel.
- Het budget voor beheer en onderhoud dient te worden gekoppeld aan beheerdoelstellingen en bovendien te worden geïndexeerd.
- Er moeten alternatieven komen voor de verwerking van bermmaaisel. Naast veevoer, zijn ook toepassingen als energieopwekking of meststof wellicht geschikt. In

Duitsland wordt geëxperimenteerd met grasbriketten. Wellicht is dat ook een idee voor ons land.

- De prestatiebestekken bieden kansen voor een eenvoudiger afzet van het maaisel. De markt kan het probleem wellicht oplossen.
- Deskundigheid verhogen bij aannemer en beheerder.
- De ARBO-voorschriften voor bijvoorbeeld wegafzettingen slokken een flink deel van het budget op. Misschien is hierop te besparen als bepaalde werkzaamheden tegelijk of direct na elkaar worden uitgevoerd.
- Alleen ecologisch beheren in potentieel waardevolle gebieden.

Agrarisch natuurbeheer

Wegbermen en sloten zijn belangrijk voor het verbinden van leefgebieden voor plant en dier. Het zijn echter kleine elementen die in onderhoud duur zijn voor de grote weg- of natuurbeheerders. Boeren kunnen bij het beheer wellicht uitkomst bieden. Zeker als het gaat om maaien, de verwerking van maaisel en natuurvriendelijk slootbeheer.

Feiten

- Agrarisch natuurbeheer is een nog niet vertrouwd fenomeen in de wereld van natuurbescherming.
- Langs provinciale wegen liggen er meer kansen omdat het kleinschaliger objecten betreft. Maar ook hier zal de veiligheid de grootste problemen opleveren.
- Boeren hebben er een groot (emotioneel) belang bij het landschap in stand te houden en de natuurwaarden in stand te houden en te ontwikkelen.
- De meeste kansen liggen er langs rustige wegen en op plaatsen waar meer ruimte is.

Meningen

- Er bestaat wantrouwen over agrarisch natuurbeheer. De boeren zouden in de eerste plaats het economisch belang in het oog houden.
- Omgekeerd bestaat bij boeren de huiver dat de opdrachtgever onvoldoende zekerheid biedt over de continuïteit.
- De boeren dienen voldoende kennis te hebben om de gewenste streefbeelden te kunnen halen.
- Voor rijksbermen is agrarisch natuurbeheer nauwelijks interessant vanwege de strenge veiligheidseisen. Immers, alleen ISO-gecertificeerde bedrijven komen in aanmerking.

Kansen

- Het verdient aanbeveling om in de vorm van enkele proefprojecten na te gaan welke mogelijkheden er voor agrarische natuurverenigingen zijn om wegbermen te beheren.
- Agrarische natuurverenigingen kunnen interessant zijn voor wegbermbeheer vanwege hun kennis van natuurgericht beheer van grasvegetaties en ze zijn wellicht flexibeler dan loonwerkers om beheershandelingen op het juiste tijdstip uit te voeren.

Kansen en beperkingen

Ecologisch bermbeheer is bij veel wegbeheerders al ruim twintig jaar in zwang. Toch zijn de resultaten nog niet optimaal. Vooral gemeenten doen niet allemaal mee. Welke kansen liggen er voor verbetering en welke bedreigingen liggen op de loer?

Feiten

- Het areaal bermen bedraagt ongeveer 2% van het landoppervlak, ongeveer 70.000 km.
- Buiten de gebieden in de natuurreservaten bestaat er geen onbemest grasland meer in Nederland.
- Het bermbeheer bij Rijkswaterstaat volgt een vijf tot tienjaarlijkse cyclus: onderzoek naar bermvegetatie, beheerplan, uitvoering, evaluatie en bijstellen.
- Bijscholing van medewerkers blijft continue noodzaak.
- De kosten voor de afvoer van maaisel nemen exorbitant toe.

Kansen

- Op het zuiden gelegen gebieden en oevers langs schoon water zullen het meest succesvol zijn.
- Beleidsmatig en financieel is het ecologisch beheer bij veel organisaties goed gezekerd zodat continuïteit van het beheer is gewaarborgd.
- Het verschrallingsbeheer leidt tot een laag nitrietgehalte.
- Nabijgelegen brongebieden voor zaden zijn belangrijk voor bermen langs nieuwe of gereconstrueerde wegen.
- Ecologische bermbeheer heeft draagvlak omdat het én de natuur dient én voordeliger is dan traditioneel beheer. Bovendien vindt de bevolking het mooi.
- Prestatiecontracten bieden een goed perspectief voor de selectie van de beste aannemers. Aannemers moeten zelf verantwoordelijk zijn voor de kennis. Communicatie met de opdrachtgevers is heel belangrijk.
- Uitwerken van alternatieven voor goedkope verwerking van maaisel.
- Terugdringing van het zwerfvuil.
- Structurele kennisuitwisseling tussen alle wegbeheerders.

Beperkingen

- Op droog veen en natte zavel en klei valt minder eer te behalen, evenals op sterk verstoorde bodemprofielen en mengsels van bodemtypen.
- Sommige beheerders onthouden zich van beleidsuitspraken en/of stellen geen budget beschikbaar.

- Prestatiebestekken die de verantwoordelijkheid voor het beheer bij de aannemer leggen, zijn riskant. Het is onbekend welk effect ze zullen hebben op de kwaliteit van het bermbeheer.
- Ondeskundigheid kan veel schade toebrengen: te vaak maaien of maaisel gedeeltelijk achterlaten, te laat in het seizoen maaien (okt./nov.), maaisel te lang laten liggen of de vegetatiezone kapot rijden.
- Dure verwerking van maaisel.
- Ecologisch bermbeheer is minder zinvol bij te verwachten reconstructie van wegen en bij zeer natte bermen en bij bomen.
- Het beoogde effect kan tegenvallen in op het noorden gerichte gebieden en langs oevers met voedselrijk water.

Afzet van bermmaaisel

Bij het ecologisch bermbeheer vormen de kosten voor de afzet van maaisel een van de grootste obstakels. De gedachte is dat het maaisel vervuild is en dus lijkt er maar één bestemming: de composteerinrichting. Maar het kan ook anders worden geregeld.

Feiten

- Eén hectare berm geeft ongeveer vijf ton maaisel (droge stof) waarvoor aan de composteerinrichtingen 40 euro per ton moet worden betaald.
- Een gemeente van gemiddelde omvang is jaarlijks ongeveer 75.000 euro kwijt aan composteerkosten.
- Sloot- en bermmaaisel hebben een minder bemestende waarde dan kunstmest.
- Indien maaisel langs de meetlat van de norm voor zuiveringsslib wordt gelegd, dan blijkt de verontreiniging zo gering dat het als veilig kan worden bestempeld. Alleen najaarsmaaisel in de omgeving van verkeerslichten overschrijdt de norm.
- Het onderwerken van 2 ton bermmaaisel op 1 ha landbouwgrond levert een stikstofgift van 25 kg, slootmaaisel 38 kg.
- Alleen Ridderzuring en Brandnetel kunnen zich bij onderwerken sterker gaan ontwikkelen. Maar geperst hooi dat negen weken wordt opgeslagen bevat geen vitaal zaad meer.
- Er is geen specifiek en uniform milieubeleid voor berm- en slootmaaisel.

Meningen

- We bestempelen maaisel als een afvalproduct, maar moet dat wel?
- Om kosten te besparen kun je ook kiezen voor opslag op een daarvoor gereserveerd gebied op eigen terrein. Weliswaar krijg je dan een areaal met erg voedselrijke grond, maar daarvoor in de plaats heb je veel geld bespaard en veel verschaald.
- Opslag van maaisel is niet in alle provincies toegestaan.
- Sommige provincies vermijden composteerkosten door het maaisel op eigen terrein kwijt te raken.
- Het zou een stuk schelen als er zo snel mogelijk een adequaat kwaliteitssysteem komt voor bermmaaisel. Het IPO is hiervoor verantwoordelijk.
- Het onderwerken van maaisel op landbouwgrond moet worden toegestaan.
- Je kunt vuil en schoon maaisel mengen om een aanvaardbare kwaliteit te krijgen.
- Bemonstering dient niet per wegvak te gebeuren, maar per partij en bestemming.